

Радован Биговић

Православни богословски факултет, Београд

Теологија свечовека Светог Николаја Велимировића

Сва мисао Владике Николаја је, од почетка до краја, христоцентрична. Николај Велимировић се од малена трудио да његово биће буде дом Христов. Његова је вера Христос, нада Христос, љубав Христос, мисао Христос, спасење Христос, морал Христос — *modus vivendi* његовог живота јесте Христос, свецелосно сједињен са Светом Тројицом и Црквом Својом. Скривао је себе да би показао Христа. Њему је певао, Њега је славио и проповедао целог живота. То није било само спољашње подражавање Христу — *imitatio Christi* — већ непрестано кретање целог бића према Богу, *синергија* и *лиџурија* у Христу, тј. сарадња и конкретни живот у Христу. Богочовек Христос јесте алфа и омега, почетак и крај, „шифра“ за разумевање свеукупне мисли Владике Николаја. Зато прво значајније његово дело носи назив *Васкрсење Христово* (докторска теза), а последње *Једини Човекољубац*.

Љубав Божија је испуњавала цело Николајево биће. Постао је католичански ум са свечовечанским осећањем и љубављу. Постао је живи и путујући храм Божији, човек Богочовека Христа. Љубав Божија је ширила његово биће до неслућених размера. Постао је толико широк и дубок да је у себи обухватао све светове, све људе и народе. Тежио је да се сви људи спасу и да се сједине са Светом Тројицом, тј. да се цео космос причести нествореном божанском светлошћу и енергијом, и постане жива Црква.

Николај није био академски теолог и философ, већ апостол, пророк, поета и уметник. Говорио је оно „што је чуо и видео“ и у искуству вере доживео. Његово богословље и философија јесу оригинално стваралаштво, а не „интерпретација“ са уобичајеном „цитатологијом“. Све је код њега по форми аутентично и непоновљиво, иако по садржају идентично древнохришћанском, Ђирилометодијевском, Светоотачком, Светосавском и Светогорском искуству и Предању. Попут највећих уметника, тражио је најбољу форму да изрази богочовечанску тајну живота, бирао најлепшу реч како би се у њој оваплотила Вечна Реч.

Поетска имагинација и вокација га је натерала да се у једном тренутку упусти у мисаону одисеју и авантуру, која се најбоље определила у његовом делу *Речи о Свечовеку*. Димитрије Најдановић је написао да је то једна од „најумнијих и најдубљих књига српства“.¹ Поред *Религије Њејошеве*, то је дело које је између два рата привлачило највећу пажњу критичке јавности. Оно је за многе било камен спотицања, предмет спорова и полемике, и то не случајно. Оно је, по много чему, заиста необично.

То дело, несумњиве уметничке вредности, јесте, с једне стране, метафизичка парадигма посебне социјално-политичке философије, с друге, својеврсна синтеза раног стваралаштва Владике Николаја и, на крају, поетским језиком исказана религиозно-философска утопија и, богословски, најпроблематичније Николајево дело. *Речи о Свечовеку* су дуго сазревале и претрајавале у његовом духу и уму, скоро

¹ Димитрије Најдановић, *Три великана*, „Свечаник“, Минхен, стр. 241.

две деценије, па представљају крај једног и почетак новог начина мишљења. Идеја панантропизма, панхуманизма (свечовештва) веома је стара. Готово да не постоји култура и религија у којима није била изражена, на одређен начин, тежња људског духа за свечовештвом. Ипак, сам појам *свечовек* је новијег датума. Колико је познато, први пут га је експлицитно употребио Ф. М. Достојевски у својој чувеној *Беседи о Пушкину*. Нешто касније се овај појам среће и код В. Соловјова у делу *Философска начела целовитијої знања*, П. Ј. Чадајева у делима *Философска йи-сма* и *Айолоџија лудака*, а затом код Боже Кнежевића, Томаша Масарика, Рабиндранта Тагоре, Светислава Стефановића, Димитрија Митриновића, Павла Јевтића и Милоша Ђурића.

Крајем 19. и почетком 20. века ове идеје су биле веома актуелне и популарне, нека врста интелектуалне моде код извесног броја интелектуалаца. Нико од њих, осим Николаја, није покушао да те појмово ближе и прецизније одреди, али се јасно може закључити да су појмови *свечовек* и *свечовештво* првенствено аксиолошки и морални појмови, који у себи супсумирају целовит и посебан поглед на свет.

Свечовек је био пандан Ничеовом појму *надчовек*. Док је Ничеов *надчовек* означавао најдубље тежње западноевропске, картезијанске метафизике субјективизма, дотле је *свечовек* означавао најдубља стремљења балканско-медитеранског, словенског и далекоисточног човека. Ова група мислилаца је осећала сву трагику Вавилонске куле која се градила на култу разума, Декартовом *cogito*, у чијим темељима је била „воља за моћ“ и тежња ка стварању „надчовека“. Исти сан — нову Вавилонску кулу — сањали су и они, али су желели да је изграде на свечовеку, свечовечанској људави и жртви, изгубивши за тренутак из вида да овај свет „у злу лежи“ и да је „рај на земљи“ немогућ. *Свечовек* је постао циљ њиховог живота. Постао је свечовеком значи победити и надживети све културе и религије, најдубљом катарзом остварити победничку синтезу свих сазнања: научних, философских, уметничких и религиозних. У свечовеку се открива сва историјска прошлост човечанства, сабирају се све људске истине, открива се свеживот. Свечовек је циљ живота, остварен и довршен човек, мелодија у којој се чују тонови свих људи и народа. Он је изнад свих промена. Од њега све добија живот, ка њему све треба да се креће и да тежи. На њему треба да се изграђује нови свет.

Цела ова плејада мислилаца, међу њима и Николај, препознала је у Ничеовом надчовеку бруталног „човека машине“ и професије, човека дезинтегрисаног и дезоријентисаног, искорењеног из бића и одвојеног од природе, атомизирану индивиду, понижену и обезличену, чији је основни циљ што више произвести и потрошити, *имајџи*, а не *бијџи*. Непогрешиво су предвиђали да Запад ствара присилну заједницу, макијавелизам у свести и менталитету. Предосећали су да цивилизација која се ствара у „разумским лабораторијама“ и обогаћује само „разумском индустријом“, проузрокује опаки тоталитаризам, духовну пустош и варваризам. Увиђали су да се Бог на Западу изгубио у различитим логократијама, да је постао библиотека и схоластика, чиста конструкција логичких операција и апстрактна игра мртвог мишљења. Томе богу су они претпоставили живог библијског Бога — Богочовека Христа, посебно Достојевски и Николај. Помоћу Њега они настоје да реинтегришу и афирмишу човека, да у њему поврате дух хармоније. Увидели су да се неокрњени људски и Божији лик, лик Христов, чува у Православљу, да је Богочовек нада свету, те је Христос пријемчив и духу индијског човека. Веровали су да се једино Свечовеком могу помирити Исток и Запад, а цео свет спасти од катастрофе која се назирала. Екуменска љубав и жртва, брига и осећање, треба да излече свет

од опаке „болести на смрт“, да поврате наду, успоставе нову визију и перспективу. Стварању екуменске републике и екуменске културе мора да претходи онтолошка револуција, која би се манифестовала у ревитализацији и регенерацији аутентичног Хришћанског Предања у конкретном животу. Циљ је био изградити свет на хришћанским основама, показати и представити Православље као католичанску Истину и пуноћу, једном речју, деконфесионализовати га.

Предисторија Свечовека

Почетком века, поред ових идеја, биле су веома популарне и идеје панславизма и словенофилства. Срећемо их у Николајевим раним радовима. Најсажетије их је изнео у мањем спису под називом *Сан о словенској религији (сањај једној целој животи)*. Будућу заједничку словенску земљу он види као „један широк океан“.² Она треба да буде утемељена на религији, а не на науци, уметности и економији.³ Религија, која је основна кохезиона и интеграциона сила будуће свесловенске државе, треба да има три карактеристике: светост, саборност и апостолство, а приоритетно место има саборност.

Понесен идејама југословенства, словенофилства, свечовештва и свечовека, Николај је постао склон компромисима и богословском релативизму. о томе најбоље сведоче речи из поменутог списка: „Јединоспасавајуће Цркве још нема; све су полуспасавајуће. Ви ћете доћи и саградити међу људима и међу народима Цркву саборну и јединоспасавајућу. Ви ћете сабрати браћу разједињену својом саборном религијом. Ви ћете избрисати границе међу људима, међу народима и расама, међу верама и философијама. Свачија вера наћи ће по један тон на вашој харфи, и у свачију веру ви ћете унети по један звучан и дубок тон. Ваша религија мора да буде широка, да би сва племена земна могла наћи у њој своје духовно добро, и мора бити дубока, да би сва могла запојити и најжедније душе, па ипак да не пресуши“.⁴ Словенска религија ће у себи да сабере и обједини све оно што је најбоље од философа, научника, уметника и правника.⁵ Словенско уједињење и словенска религија могући су само у Свечовеку, јер ти народи, још у својим генима, носе свесветску идеју љубави.⁶ Свечовек и свечовештво тако треба да постану крајњи циљ и идеал политике и животне философије Словена.⁷

Колико је Николај заиста настојао да светску историју утемељи на хришћанским принципима показује и његов чланак *Друштво народа*, где исказује нескривене симпатије према том друштву (данас организација Уједињених Нација), али и жаљење што је оно засновано на нехришћанским начелима. Уколико би Друштво усвојило свечовечанске принципе, који су утемељени на Јеванђељу, испунило би своју мисију, сматра Владика Николај.⁸ Ове и сличне идеје развијао је и износио и у свим својим делима од 1914. до 1919. године, посебно у чланцима *Ниче и Достоевски* и *Шекспир — свечовек*. Европом су тада кружиле бројне крволочне идеологије: фашизам и расизам, материјализам и безбожни комунизам, деизам и атеизам, радикални индивидуализам и егоизам, империјализам и тоталитаризам. Свим сила-

² Н. Велимировић, *Сан о словенској религији*, *Сабрана дела*, књ. IX, Стр. 317

³ *Истио*, 317.

⁴ *Истио*, 319–320.

⁵ *Истио*, 320.

⁶ Н. Велимировић, *Изнад треха и смрти*, *Сабрана дела*, књ. IV, стр. 308.

⁷ Н. Велимировић, *Свечовештво*, *Сабрана дела*, књ. III, стр. 800–4; *Месио Србије у светској историји*, *Сабрана дела*, књ. III, стр. 339–391; *Вера и нација*, *Сабрана дела*, књ. III, стр. 401–410.

⁸ Н. Велимировић, *Друштво народа*, „Братство“, 1919, стр. 77–78.

ма се стварао надчовек, а убијао Богочовек. Све је то код Владике изазивало бол који је продирао до сржи његовог бића. Попут Достојевског и Шпенглера пророчки је видео ону трагедију Европе и наслућивао „пропаст Запада”. Свечовечанска љубав и брига терале су га да тражи алтернативу, нове основе за нови свет. Лек и алтернативу је видео у Свечовеку, Јеванђељу Христовом, у духовности Словена и далеке Индије.

Може се претпоставити да су ове идеје делимично условљене и историјским контекстом. Наиме, Српска влада је априла 1915. године послала Николаја у Енглеску у дипломатску мисију. Тамо су се већ налазили Слободан Јовановић, Јован Цвијић, Богдан и Павле Поповић, Чедомил Мијатовић, Димитрије Митриновић и Михаило Пупин. Циљ Николе Пашића и Српске владе је био да управо такви умни људи представе „голготу Србије” свету, и некако издејствују наклоност и помоћ савезника. У тој мисији, дипломатској и мисионарској, Николај је остао до краја априла 1919. године. У оваквој ситуацији је морао да се понаша попустљиво и икономички, а све у циљу да би неког придобио за Христа и свој напаћени народ. Зато је тешко са сигурношћу утврдити да ли су ове идеје плод Николајевог уверења или израз дипломатске „тактике”, или је у питању било и једно и друго. На ту дилему упућује и чињеница да је ове идеје заступао искључиво за време боравка у Енглеској, као и то што је прво издање *Речи о Свечовеку* изашло непотписано 1920. године.

Основне тезе за *Речи о Свечовеку*⁹ Николај је изнео још крајем 1915. године у предавању које је одржао у Лондону. Ту се први пут среће митолошко биће *Ананда Вран Гавран*, кроз чије речи говори сам Николај.⁽¹⁾ Постојбина *Речи о Свечовеку* је Енглеска, а не како тврди Марко Марковић, „Охридско језеро”.¹⁰ Николај је *Речи о Свечовеку* написао 1918. године у Лондону, и дело је скоро у потпуности објављено у часопису *Нју еџ* (*New Age*). Код нас је издато у целости 1920. године када се Николај вратио у земљу.

Шта је био непосредан повод писању овог дела? По свој прилици су то били утицај и молба Димитрија Митриновића, Николајевог пријатеља и, како сам каже, учитеља. То у својој аутобиографији потврђује и Стефан Грахам (*Stephan Graham*),¹¹ који је био и Митриновићев и Николајев пријатељ. Стефан Грахам је био плодан енглески писац, поборник словенофилске идеје и Митриновићев зет. Владику Николаја је посебно ценио и волео, што потврђује и чињеница да га је касније посетио у Београду. Тада су заједно обишли фрушкогорске манастире.¹² Стефан Грахам је упознао Николаја и Митриновића са енглеским интелектуалним круговима. То је чинио и Јанко Ловрен, словеначки новинар, књижевник, преводилац и, касније, велики енглески слависта.¹³ Грахам, Митриновић и Николај су ушли у круг Р. А. Ороца и, како каже Предраг Палавестра, сате су проводили на заједничким вечерама у *Dickens Shop House* у Сохоу,¹⁴ расправљајући о новом човечанству и новом хришћанству. У сарадњи са Јованом Цвијићем, Павлом и Богданом Поповићем и Антом Трумбићем, организовали су у Лондону 25. јуна 1915. године изложбу Ивана Мештровића. Занесен месијанским, експресионистичким и утопистичким

⁹ Н. Велимировић, *Божије зајовесџи, Сабрана дела*, књ. III, стр. 774–784.

¹⁰ М. Марковић, *Пусџињак охридски, Теолошки џоџеги* 1–2, 1986. 13.

¹¹ *Stephan Graham, Port of the Wonderful Scene, An Autobiography*, London 1964, 104. Видети и студије Предрага Палавестре: *Историја модерне српске књижевности*, Београд, 1986, стр. 407–409 и *Дојма и у Шојџија Димитрија Митриновића*, Београд, 1977, стр. 291

¹² С. Јовановић, *Оџијскоу Николају*, „Порука” 36, 1956. 8.

¹³ П. Палавестра, *Дојма и уџојџија Димитрија Митриновића*, стр. 293.

¹⁴ *Иџо*, 294.

идејама, Димитрије Митриновић је стално истицао да њихово мало братство може да има свечовечански значај, да може да се прошири на цео свет. Први предуслов за то Јесте да они раде на уједињењу Црква и свих религија. По његовом уверењу, тако би на најбољи начин придобили нове пријатеље и савезнике.

На иницијативу *The Daily Telegraph-a*. 1915. године у Лондону је покренута *Рајн-на дибљиотјека*. Поседну књигу за ту едицију припремио је Срђан Туцић, хрватски песник. Митриновић је написао епилог под насловом *Закојана блати*, где је изнео неке тезе на којима треба градити будућност, и доживео велику критику Паула Севера. Под утицајем те критике, Грахам, Митриновић и Николај су покренули озбиљнију едицију *Словенски свети*. У уређивачки одбор је требало да уђу Митриновић и Николај као представници Југословенског одбора, Масарик у име Чеха, Лутословски као представник Пољака и Сергије Булгаков као представник Руса. Било је договорено да Николај напише уводну студију *Хуманизам Словена*. За њом би следиле студије: *Основи христологије* Соловјова, са предговором Булгакова, *О свечовештву* Достоевског, са предговором Мерешковског, *Хришћанска мисао Лава Толстоја* са Митриновићевим предговором, *Достоевски као њорок Словенства* са предговором Николаја Велимировића, *Проиаси свети* — *философија и еџика Александра Сџира* са Митриновићевим предговором и *Јан Хус и чешко Хришћанство* Масарика. Овај план није остварен. Једино је Николај 1916. године објавио неколико књига о словенском панхуманизму. Међутим, све ово казује какви су били њихови планови. Када се Николај вратио у отаџбину, Митриновић није одустао од овог циља. Он је 1926. године основао *Нову џрупу Евроџе* (*New Europe Group*) и био је њен идеолог. У програму ове групе посебно се истицала потреба међузависности нација, религија, раса и култура. Тада су те идеје Николају биле стране и далеке.

Андрија Стојковић, који је проучавао философију Владике Николаја, тврди да је у том периоду Димитрије Митриновић утицао на Николаја, али не каже у чему се тај утицај огледао.¹⁵ Лука Смодлака, енглески ђак и пријатељ Владике Николаја, истиче да је на Николаја утицала Енглеска, као претходно на Руђера Бошковића, Доситеја Обрадовића и Љубомира Недића.¹⁶ Др Душан Стојановић, доброг философског и солидног богословског образовања, осврћући се на идеју свечовека код Николаја, пише да су *Речи о Свечовеку* најумније и најузвишеније дело које је дала наша раса, али примећује да је у њему изражена „алогичност духа Николаја Велимировића“.¹⁷ Сличну оцену је изнео и књижевни критичар Бранко Лазаревић.¹⁸ Интересантно је да у истом тексту Стојановић тврди како је Николај припремао другу свеску *Речи о Свечовеку*.¹⁹ Миже се претпоставити да Стојановић, који се често сретао са Николајем и био његов пријатељ, није то напамет рекао. Ова књига се никад није појавила. Међутим, поставља се питање какав је требало да буде њен садржај. По свој прилици, та друга свеска је требало да буде корекција, па чак и критика прве књиге. Зато је оправдано поставити питање да ли је та друга свеска заправо Николајево последње и недовршено дело *Једини Човекољубац*, које својим садржајем представља критику *Речи о Свечовеку*. Постоје сведочења, истина, неписана, по којима је сам Николај говорио како би се најрадије одрекао свега онога што

¹⁵ А. Стојковић, *Развиџак философије у Срба*, Београд 1972, стр. 348 и 396.

¹⁶ Л. Смодлака, *Енглеска и Николај*, „Даница“, 3, 1940, 4.

¹⁷ Д. Стојановић, *Идеја свечовека*, „Хришћански живот“, 3–4, 1927, 97.

¹⁸ Б. Лазаревић, *Импresiје из књижевности*, св. II, Београд 1924, стр. 227.

¹⁹ Д. Стојановић, *Идеја свечовека*, 97.

је написао до 1920. године. Друга свеска *Речи о Свечовеку* би могло да буде Николајево дело *Изнад Истиока и Зайада*, где је још отвореније и радикалније критиковао Европу. То је чинио и у *Речима о Свечовеку*, али на суптилнији начин.

Структура и композиција *Речи о Свечовеку* јасно показују да Николај целим бићем настоји да инкорпорира Хришћанство у живот савременог света и да истовремено укаже на све трагичне последице стварања европског надчовека. Остаје нејасно зашто је себе скривао иза митолошког бића Ананде Врана Гаврана, а своју веру иза појмова и категорија индијске философије. Зашто је говорио о Свечовеку, а не о Богочовеку? Да ли је то израз уметничке вокације, жеља да се допадне средини, уступак пријатељима Тагори и Митриновићу, свесно порицање себе због „виших циљева и интереса“, плод револуционарног младалачког духа и заноса — остаје тајна коју је Николај у гроб однео. У сваком случају, то је дало повод за разна нагађања и разне „етикете“: како је „неортодоксни теолог“, „пантеиста“, „масон“.

Надчовек — Свечовек

Речи о Свечовеку су највише приказивано и коментарисано, хваљено и куђено Николајево дело, а то су чинили и они који су га читали и они који нису.²⁰ Готово је неподељено мишљење да су *Речи о Свечовеку* антитеза Ничеовом делу *Тако је говорио Заратустра*. То истичу Д. Најдановић, Л. Смодлака, Д. Стојановић, Д. Јакшић, С. Цимерман, Б. Лазаревић, М. Ђурић, М. Марковић. Најдановић пише: „Нема сумње да се Владика Николај у свом религиозно-философском делу *Речи о Свечовеку* обрачунава са немачким философом Фридрихом Ничеом. Нарочито са Ничеовим надчовеком (Übermensch).“²¹ Он говори и о сличности стила који је у оба дела вртоглав, буран, екстравагантан, бизаран и нејасан.²² *Речи о Свечовеку* су „пандан као јукстапозиција Ничеовом делу *Тако је говорио Заратустра*“.²³ Између њих постоје одређене сличности, како у погледу стила, тако и у самој композицији, и вероватно је Ничеово дело послужило Николају као формални узор. И Ниче и Николај као главне јунаке узимају митолошка бића Заратустру (Персијско божанство) и Ананду Врана Гаврана (Нордијско, Келтско и Индијско божанство). Заратустра проповеда надчовека, а Ананда Вран Гавран Свечовека. Заратустра усваја дионисијски принцип живота, Свечовек аполонски и аскетски. Заратустра тражи „вољу за моћ“, из њега извире смрт. Свечовек је љубав, из које се рађа воља за свемилешћу и свежртвом, воља за животом. Заратустра проповеда индивидуализам, а Вран Гавран свечовечанско братство. За Заратустру је човек ништа, а надчовек све, за Ананду Врана Гаврана човек (Свечовек) је све, а надчовек ништа. Заратустра заговара рат и насиље, а Вран Гавран љубав и жртву. И поред тога, тврдња да су *Речи о Свечовеку* само критика Ничеовог дела *Тако је говорио Заратустра* представља поједностављивање. Николај нигде не помиње Ничеа, што би вероватно учинио да му је циљ био да се само са њим разрачуна. У спису *Ниче и Достоевски* Николај чак исказује и одређене симпатије према немачком философу. Он уствари не критикује Ничеа, већ критикује целу западноевропску културу и цивилизацију, и све њој сродне, а индиректно и Ничеа, али само у оној мери у којој се појединачно односи на опште. Чак би се могло рећи да је Николај благодаран Ничеу због тога што је осмислио адекватан појам који је у стању да изрази бит целе једне цивилизације.

²⁰ М. Анђелковић, *Речи о Свечовеку* (приказ), „Весник“ II, 1920, 4.

²¹ Д. Најдановић, *Три великана*, стр. 194.

²² *Истио*, 196.

²³ Д. Најдановић, *Бољољубац Човекољубца*, предговор Николајевом делу *Једини Човекољубац*, „Свечаник“ — Минхен, 1958, 13.

У *Речима о Свечовеку* Свечовек је Божанско биће и представља синтетички појам који супсумира и изражава целокупни етос балканско-медитеранског словенског и источног човека. Појам *надчовек* који преузима од Ничеа, означава саму суштину, циљеве и идеале нововековне европске цивилизације. Николај користи и друге појмове којима даје оваква значења: Ниче и Достојевски, Исток и Запад. Ови појмови означавају две поларизоване културе, два различита менталитета, погледа на свет, два стила живота, две различите тежње људског духа које је тешко раздвојити јер се често преплићу и прожимају. У сваком човеку се налази дух Достојевског, али и дух Ничеа, дух Истока и дух Запада, Свечовек и надчовек. Потенцијално, у човеку се налази и добро и зло. „У сваком човеку, браћо, има толико зле воље да се на њему може сазидати Пакао (надчовек) и толико добре воље да се на њему може сазидати Небо (Свечовек)“, каже Владика Николај.²⁴

Ниче и Достојевски су за Николаја не само два усамљена мислиоца већ симболи два различита света, „најизразитији репрезентанти духовних тежњи и настројења наше епохе“.²⁵ „Ниче и Достојевски представљају два противположна света. У њима се оличавају Јудеја и Рим, хришћанство и паганизам, народ и деспот, вера и неверовање, нада и очајање, Христос и Антихрист“.²⁶ Надчовек одриче Бога, морал и заједницу. Он види смисао човека у себи, а Свечовек у свечовечанству. Надчовек је монада, огромна по димензијама, Свечовек је организам и организација од безброј многих монада.²⁷ Зато „Ниче и Достојевски (надчовек и Свечовек) нису више само две теоријске силе, какве су Спиноза и Кант, но две живе силе којима свет живи“.²⁸

Надчовек је крајња тежња „воље за моћ“.²⁹ Он је символ зла, а Свечовек је символ добра у свету. Они означавају две природе у човеку: једну која вуче ка злу и другу која човека води ка добру. „Надчовек и Свечовек отуда чине сталан раскол у души људској и у друштву људском“, каже Николај.³⁰ Иако су супротстављени, Свечовек и надчовек су неопходни због одређене равнотеже у свету. Уколико не би постојали и један и други, настао би свеопшти мир у свету, што би представљало смрт света.³¹

Стварање надчовека јесте крајњи циљ немачке политичке философије, а стварање свечовека циљ словенске. У Европи се води страховит рат између „немачког натчовека“ и „словенског свечовека“.³² Николај верује да ће се тај рат окончати у корист свечовека, да ће Словенски народ, заједно са народима Далеког Истока, успоставити ново друштво, ново човечанство, које ће бити уједињено братском љубављу.³³ Надчовек се гради „на неравним темељима спољашње разлике свега“.³⁴ „А ми ћемо (Словени и Источни народи) зидати кулу новог света, нове историје, на темељу унутрашње — најунутрашњије — једнакости свега, или распетости свега“.³⁵

²⁴ Н. Велимировић, *Речи о Свечовеку*, Београд 1994, 11.

²⁵ Н. Велимировић, *Ниче и Достојевски, Сабрана дела*, књ. II, стр. 559.

²⁶ *Истио*, 572.

²⁷ *Истио*, 573.

²⁸ *Истио*, 575.

²⁹ Николај је веома рано почео да се бави Ничеом и критички се односио према његовој философији. Ничеово дело *Тако је говорио Заратустра* приказао је у часопису *Дело*, књ. 61, 1911, 1, 150–157, 2, 229–208.

³⁰ Н. Велимировић, *Ниче и Достојевски*, 574.

³¹ *Истио*, 574. Када је писао ову краћу студију, Николај је мислио да је појам *надчовек* довољно философски образложен, а да појам *Свечовек* није довољно философски обоснован, и да то тек треба учинити.

³² Н. Велимировић, *Свечовечанско брајствство*, *Сабрана дела*, књ. III, стр. 45.

³³ Н. Велимировић, *Свечовештво*, *Сабрана дела*, књ. II, стр. 800–804.

³⁴ Н. Велимировић, *Речи о Свечовеку*, 9.

³⁵ *Истио*, 9.

Политичка максима надчовека јесте демократија,³⁶ а Свечовека „комунизам светих“³⁷ или светократија. „Комунизам светих нова је хемија мира“.³⁸

Васпитни идеал надчовека јесте индивидуализам, а његова суштина себичност и себељубље.³⁹ Последица тог васпитања је рат.⁴⁰ Васпитни идеал Свечовека јесте „свечовечност“⁴¹ и „добровољна послушност“.⁴² Свечовек васпитава „у слободи и за слободу“.⁴³ Свечовечанско васпитање биће васпитање будућности.⁴⁴ Светлост и нада нове школе може бити само Свечовек.⁴⁵ Нова школа биће „фабрика будућег човечанства“ и „храм Свечовека“.⁴⁶ Николај предлаже да се у том циљу образује посебни *Међународни савет за васпитање*,⁴⁷ чији би задатак био да надзире васпитање и образовање у целом свету.

Надчовек је узрок и символ свих болести на овој планети. Свечовек је лек од свих болести и символ здравља.⁴⁸ Надчовек је „јерес“,⁴⁹ а Свечовек Свеистина и Свемилош.⁵⁰ Ананда Вран Гавран проповеда Свечовека, јер у надчовеку нема човека.⁵¹ Надчовек је „бивали и бивши“.⁵² Свечовек је пак био једном на почетку и биће на „крају“.⁵³

Надчовек није ништа друго до сурови и „горди човек“.⁵⁴ Свечовек је брат свих људи и уствари „смирени човек коме је име Свечовек“.⁵⁵ Надчовек је „боксер“,⁵⁶ „вашарција Великог Вавилона“⁵⁷ и „носилац смртог мудровања“.⁵⁸ Надчовек је сан, Свечовек је стварност.⁵⁹ Надчовек је „мање него немогућност“.⁶⁰ Једини надчовек је Свечовек, „једина алхемија која може распети човека и сазидати Бога то је алхемија, амалгахемија Свечовека“.⁶¹ Надчовек је ужасна себичност, самозатворена монада и когнитивна свест, макијавелистичка свест и менталитет. „Кад се човек (надчовек) ослободи себичних мотива, тада ће се ујединити са свим људима. И једно ће име бити свима људима и сваком човеку: Свечовек“.⁶² Европски човек спава и сања надчовека, али, када се пробуди, он ће се звати Свечовек.⁶³

³⁶ *Исјо*, 68–71.

³⁷ *Исјо*, 98–102.

³⁸ *Исјо*, 101.

³⁹ Н. Велимировић, *Ноеи идеал о васпитању*, *Сабрана дела*, књ. III, стр. 202.

⁴⁰ *Исјо*, 202.

⁴¹ *Исјо*, 202–203.

⁴² *Исјо*, 208.

⁴³ Н. Велимировић, *Речи о Свечовеку*, 93.

⁴⁴ *Исјо*, 95.

⁴⁵ *Исјо*, 96.

⁴⁶ *Исјо*, 97.

⁴⁷ Н. Велимировић, *Ноеи идеал о васпитању*, 208.

⁴⁸ Н. Велимировић, *Речи о Свечовеку*, 251.

⁴⁹ *Исјо*, 43.

⁵⁰ *Исјо*, 112.

⁵¹ *Исјо*, 250.

⁵² *Исјо*, 251.

⁵³ *Исјо*, 251.

⁵⁴ *Исјо*, 208.

⁵⁵ *Исјо*, 209.

⁵⁶ *Исјо*, 204.

⁵⁷ *Исјо*, 89.

⁵⁸ *Исјо*, 84.

⁵⁹ *Исјо*, 209.

⁶⁰ *Исјо*, 11.

⁶¹ *Исјо*, 77.

⁶² *Исјо*, 210.

⁶³ *Исјо*, 209.

„Тешко теби, Витеаидо!“,⁶⁴ „тешко теби, Европо, тешко теби, Гордости Бела!“,⁶⁵ с болом узвикује Владика Николај, јер видом вере види њену трагичну судбину. У Европи нема места за Свечовека. Од тога нема за њу веће трагедије. Због тога је осуђена на нестајање и смрт. „Затворила си врата за мене, и мир, који сам ти понудио, одбила си. Зато узимам назад мир свој, и идем да куцам на друга врата. Док не нађем гостопримства миру моме“,⁶⁶ говори Свечовек кроз уста Врана Гаврана, тј. Владике Николаја. „Са сузама у очима и болом у срцу, Свечовек се попе на лађу што пловља-ше Тихим Океаном. И лице његово лучезарно беше окренуто ка Азији“.⁶⁷

У тренутку када се лице Свечовека окренуло од Европе ка Азији — лице Николајево се окренуло од Свечовека ка Богочовеку. Николај је током једног периода сањао Свечовека, а када се пробудио видео је Богочовека Христа. Од тада, па до краја живота, видео је само Њега.

Свечовек

Ако је *Речима о Свечовеку* као формални подстицај послужило Ничеово дело *Тако је говорио Заратустра*, првенствени циљ је била критика целокупне европске културе и стварање темеља нове визије света. У саржају се јасно виде трагови бројних религија и философија, а пре свега ведске литературе, Конфучија, Лао Цеа, египатског и персијског еманатизма, Кузанског, Бемеа, Гетеа. Свечовек се гради, с једне стране, од Хришћанства, с друге, од оријенталних религија. Приписују му се својства Богочовека Христа, али и сви атрибути божанства древноисточних религија. Свечовек представља, како добро примећује С. Цимерман, колективну синкретистичку схему у којој се појављују бљескови основних покретних идеја културног човечанства. У њему се одражавају ликови најбољих и најумнијих духова.⁶⁸ Свечовеком се жели „измирење богова“.⁶⁹ „Измирите спрва богове своје, па ће тек онда гранути измирење и међу вама самима“,⁷⁰ говори Вран Гавран, и наставља: „Заиста су измирени богови ваши међу собом, но завађени су међу вама, у вама“.⁷¹

Име за све богове, све људе и све људске тежње Николај налази у индијској речи *ом* (*аум*) која значи *да, све*. *Ом* (*све*) је неразлучиви идентитет бића, свемир у његовом тоталитету. Он је слика Речи која означава три моћи — акцију, сазнање и вољу, три доба — јутро, подне и вече, три елемента — земљу, небо и ветар, три стања свести — будност, сан и дубоки сан. Свечовек је *све*, почетак и свршетак, алфа и омега свега. То је свебожанско биће, космички принцип, крајњи идеал и циљ људске егзистенције, Бергсонов *elan vital*, Платиново *једно* из којег све настаје и коме се наново враћа. Он је у свему, али ни са чим није идентичан. Суштина свега је у њему. Свет је „његово одело“ и акциденција. „*Све* је једно“.⁷² Тамо где је све једно, Свечовек може само да иде „кружним путем“, што није ништа друго до индијска и претхришћанска антиципација цикличног времена.⁷³

⁶⁴ *Истио*, 328 и 331.

⁶⁵ *Истио*, 331.

⁶⁶ *Истио*, 335.

⁶⁷ *Истио*, 335.

⁶⁸ С. Цимерман, *Неколико речи о Николају Велимировићу*, „Хришћански живот“, 1–2, 1922, 611–612.

⁶⁹ Н. Велимировић, *Речи о Свечовеку*, 238–240.

⁷⁰ *Истио*, 238.

⁷¹ *Истио*, 240.

⁷² *Истио*, 307.

⁷³ Николај је из ведске литературе преузео и друге појмове, на пример, *свевреме* и *свейро-сѝор*, којима је близак појам *свејединсѝво* у руској философији. Поглавље *Орачи њиве у Речима о Свечовеку*, у којем се говори о томе како је грех орати земљу, готово је у потпуности истоветно поглављу

Свечовек је свечовек, али и „СвеБог“.⁷⁴ Он је „распети Бог у свему“.⁷⁵ Све што постоји на земљи — крстови су Распетог Бога.⁷⁶ Он је *добро* што се налази у свему. „Свечовек је оно што не лаже у лажову, и не краде у лопову, и не пали у палику-ћи; што не руши у освајачу, и не блуди у блуднику, и не плаши се у плашљивцу, и не тврдици у тврдици, и не стрепи у самртнику. Оно је Свечовек“.⁷⁷

Свечовек је свепрожимајући принцип живота, космички демијург, васионска душа, оно што је животно у свему. „Свечовек је, близанци, оно што се осећа крилато у змији, свеже у трулој јабуцу, несребично у јазавцу, непролазно у бору, неусамљено у лисици, непобедно у птици, срећно у риби, креативно у сребрном језеру и живо у гробљу. Оно је Свечовек“.⁷⁸ Он је кров свим бескровним и дом свим бездомним, домаћин свих путника и вођа свих залутаких,⁷⁹ онај који проповеда свечовечанску светост и комунизам на светости⁸⁰ То је дутовођа који зна пут и математику.⁸¹ Он је пут (метод) који је у досадашњем току историје само назиран и наслућиван, пророкован и жељен, али не и гажен. Свечовек је „Свемило“;⁸² „Свеодржање“;⁸³ „Свеосвећење“;⁸⁴ „Најређи“ и „Најжељенији“;⁸⁵ тражени Бог људи. Он је дигнут високо да учини крај и да да нови почетак.⁸⁶ Свемилосно је распела историја, али ће је Он или удавити или болом упитомити.⁸⁷ У Њему се налази здравље, пуноћа и спасење свих људи и нељуди. Он има и тражи оно што припада свима.⁸⁸ „Он је рођени брат људи“.⁸⁹

Сваки човек тежи срећи, али је срећа без Свечовека несрећа, и тако ће бити док се Свечовек не „оствари“ на земљи. „А Свечовек ће се остварити кад човек утоне и њ као поток у море. *Ја* — с том речи је почела историја, и завршетак је тога почетка *очајање*. *Ми* — с том речи нека почне нова историја, и њен ће завршетак бити *музика*. Досадашња историја је историја усамљеника, комедијаната“...⁹⁰ Историја се креће према нужности, а не према слободи. „Свест о слободи кључ је за прошлост; свест о нужности кључ је за будућност. *Ненужна слобода* и *слободна* нужност два су краја историје“.⁹¹ Слобода (*ненужна слобода*, *слобода избора*) којом се човек може определити за не-Свечовека, не-Бога јесте трагична, знак је човековог несавр-

из Ујанишаа где пророк Смокала, поглавица племена Ванапум, највећим грехом сматра орање земље, тј. расецање заједничке мајке (Terra mater). У *Речима о Свечовеку* се, скривено, налазе и одбјесци хришћанске тријадологије, али нема личних божанских имена. Библијски Бог Отац се назива *Свевишњим зидарем* (стр. 153), Богочовек Христос *Јединородним*. На једном месту се спомиње и Дух Свети који је на *Мириам* пао као гром на планинску јелу (257), *Мириам* и *Агамева* су појмови који могу да означавају Пресвету Богородицу, али првенствено означавају свет, земљу, „душу васионску“ (256, 258).

⁷⁴ Н. Велимировић, *Речи о Свечовеку*, 214.

⁷⁵ *Исјо*, 9.

⁷⁶ *Исјо*, 9.

⁷⁷ *Исјо*, 9.

⁷⁸ *Исјо*, 9.

⁷⁹ *Исјо*, 27.

⁸⁰ *Исјо*, 27.

⁸¹ *Исјо*, 77.

⁸² *Исјо*, 112.

⁸³ *Исјо* 133.

⁸⁴ *Исјо* 133.

⁸⁵ *Исјо*, 133.

⁸⁶ *Исјо*, 133.

⁸⁷ *Исјо*, 133.

⁸⁸ *Исјо*, 149.

⁸⁹ *Исјо*, 153.

⁹⁰ *Исјо*, 159.

⁹¹ *Исјо*, 165–166.

шенства, пада и огреховљености. „Племенитије је бити уз Бога ропством везан, него од Бога слободом одрешен“.⁹²

Свечовек није само нови идеал и циљ новог човечанства, садржина његовог сутрашњег дана, већ и нова дужност свију и свакога, смисао данашњег дана.⁹³ Када Он постане дужност свих, једно ће име имати сви људи.⁹⁴

Свечовек није, у нумеричком смислу, један. Да је један, био би неограничен. Није ни многи, јер да је многи, имао би број. Он је ван броја. На Њега се не односи *колико*. У Њему су смештени сви бројеви, али се он не може сместити ни у један.⁹⁵ Свечовек јесте „ванимени, ванвремени и ванбројни“,⁹⁶ али је истовремено присутан у сваком имену, сваком времену и броју.

Свечовек, као СвеБог, Све-Доброта, Све-Лепота, Све-Љубав, Све-Знање, „плаче кроз све очи, смеје се кроз сва уста, и говори кроз све језике на земљи“.⁹⁷ Он је доброта, а самим тим и слобода света. Он проповеда Свечовека, а не човека, доброту, а не слободу. За Врана Гаврана је *доброћа* испред слободе. „Тиранија је сенка слободе. Слобода једнога — тиранија многих; слобода многих — тиранија једнога“.⁹⁸

Свечовек је „прво зрно из кога се размножила њива од људи“,⁹⁹ *космичка душа* „у којој сунце не залази“,¹⁰⁰ намена земље,¹⁰¹ њена „крајња *лейоџа* и последња лепота“,¹⁰² „издавање“.¹⁰³ Зато нема човека без Свечовека.¹⁰⁴ И не само то. Он је и „мајка Луциферсва“.¹⁰⁵ „Пун је греха и злочина и пун поправке и светитељства. Сви греси се морају испунити на земљи, и сви злочини извршити пре свршетка историје. Историја се не може завршити док се грех не буде преливао преко њених граница“¹⁰⁶, док свет не почне да живи „непорочној философијом“.¹⁰⁷

У *Молићвама на језеру* Николај Свечовека назива различитим именима, приписујући му својства библијског Богочовека Христа. Ту Свечовек више личи на Богочовека. Свечовек је *Јединородни*,¹⁰⁸ Син Божији. Он је „тело твари“, а свет је његово „одело“.¹⁰⁹ Када се Његово име изговори, изговори се све, јер изван тог имена ништа не постоји.¹¹⁰ Постоји много „прича“ (ствари и бића) које причају о Њему, али је Он јединствена природа свега.¹¹¹ Кроз Њега човек човека познаје. Њиме

⁹² *Исјџо*, 166.

⁹³ *Исјџо*, 172.

⁹⁴ *Исјџо*, 210.

⁹⁵ *Исјџо*, 211.

⁹⁶ *Исјџо*, 212. Када је реч о познању Свечовека, осећају се код Николаја трагови апофатизма: „Све речи изговорене људ-ским језиком нису ни почетно слово твога имена. Ћутање у твоје присуству ближе је истини твога имена но ма која реч. И кад ти кажемо *џи*, не говоримо пуну истину јер те делимо од себе. И кад те са *ја* ословимо, не говоримо пуну истину јер те мешамо са нама, временим и бројним. А кад те именујемо са *он*, ми те удаљавамо од себе, не разумемо ништа (*Речи о Све-човеку*, 213).

⁹⁷ *Исјџо*, 216.

⁹⁸ *Исјџо*, 217.

⁹⁹ *Исјџо*, 250.

¹⁰⁰ *Исјџо*, 235.

¹⁰¹ *Исјџо*, 33.

¹⁰² *Исјџо*, 33.

¹⁰³ *Исјџо*, 33.

¹⁰⁴ *Исјџо*, 139.

¹⁰⁵ *Исјџо*, 9.

¹⁰⁶ *Исјџо*, 12.

¹⁰⁷ *Исјџо*, 301–305.

¹⁰⁸ Н. Велимировић, *Молићве на језеру*, VIII и IX.

¹⁰⁹ *Исјџо*, XIII.

¹¹⁰ *Исјџо*, XIII и XIV.

¹¹¹ *Исјџо*, XII.

човек човеку пророкује. Његовим се гласом људи чују и језиком разумеју, јер им је суштаство у Њему. Свечовек је „Син Божији“,¹¹² „Син Живота“,¹¹³ „лепота“, „храна и пиће свему“.¹¹⁴

Дело Владике Николаја *Речи о Свечовеку* јесте првенствено поетско и уметничко дело велике вредности које никога не може оставити равнодушним. Тај чудесни мозаик и мелодија, где се виде боје и чују тонови из различитих религија, култура и философија, мучи дух и напреже ум. Та чудесна грађевина, непоновљива у нашој литератури, открива свог још чудеснијег градитеља, чија смелост имажинације досеже највеће поетске врхове, а дубина мисли најбоља достигнућа људског ума и духа. Ту се, као ретко где, откривају непознати и далеки светови, ништавило и величина човека, парадокси и противречности људске природе, бесмисао и смисао људске егзистенције, демоногенеза и агиогенеза људског бића.

Иако је реч првенствено о поетском и уметничком делу, оно због богатства мисли има и далекосежне теолошке и философске импликације. У њему не треба тражити православну мисао, јер ње нема. Тамо где се она и рефлектује, извитоперена је. Једноставно, *Речи о Свечовеку* не изражавају библијско и светоотачко виђење и поимање Бога, света и човека. То је манифестација сасвим другачијег етоса, свакако философски и литерарно занимљивог. У овом делу је све деперсонализовано. Нема ни личности Бога, ни личности човека. Постоји „општи Бог“, и „општи човек“, тј. постоји Свечовек који је човек, све, све и човек који су Свечовек. Из Њега све настаје и у Њему нестаје. Њему се све враћа и у Њему се губи.

Религиозно-философска poema *Речи о Свечовеку* представља религиозно-философски систем који је унутар себе логичан и непротивречан, и који се може прихватити или одбацити. Реч је о затвореном метафизичко-монистичком систему, који треба да послужи као парадигма панхуманистичке социополитичке философије. Најправилније га је назвати *свечовекомонизмом*. Панхуманистичке идеје су се издигле до нивоа онтологије и целовитог философског система. У историји људске мисли те идеје, првенствено као етички циљеви и идеали, нису нове, али је Николајева заслуга то што их је довео до довршеног философског система. Панхуманизам нема боље философско утемељење.

Сваки монистички систем, па и овај, нажалост се завршава или смрћу Бога или обезличењем човека. Последице су трагичне, било да је у питању једно или друго. Такви системи се најчешће завршавају духовним, па и политичким тоталитаризмом. Николајев свечовекомонизам испољен у овом спису експлицитно изражава Бога као безлично Божанско биће, онтолошку истоветност божанске природе и творевине Божије и нужну везу између њих. Ту и не постоји биће (суштина) света које стоји насупрот Богу. Постоје само појаве, акциденције, „приче“ и „одела“, чија се суштина налази у самом Богу. Свет није акт слободне Божије воље, онтолошки циљ којим се установљује ново биће (постојање) што је призвано да слободно општи и комуницира са Богом. Овде је акт стварања у суштини естетски чин, условљен унутрашњом нужношћу саме божанске природе, тј. сама њена објективизација и конкретизација. Зато постулати ове свечовекомонистичке космологије нису у суштини ништа друго до варијанта *панентизма*. Тамо где постоји онтолошка идентичност Бога и света, нема слободног односа између њих. У таквом систему човек је само „играчка“ и објект историје, а Свечовек је њен једини

¹¹² *Исѣо*, LV.

¹¹³ *Исѣо*, LV.

¹¹⁴ *Исѣо*, XCV.

креатор и садржај. Из тога логички следи „кружно“ и циклично схватање времена, телеолошко и провиденцијалистичко схватање историје. „Кружни пут“ Свечовека код Николаја неодољиво подсећа на Хегелово „дукавство ума“ и његов панлогизам. Различита су само начела та два система, али су последице исте. Монистички систем, па чак и ако се у њему рефлектују неке хришћанске идеје, негира цело Хришћанство.

Ниче је у име човека порицао Бога. Створио је надчовека, а убио Бога. Николај је пак порицао надчовека и створио Свечовека, што се завршило поништењем човека.

Мањевише сви који су се освртали на *Речи о Свечовеку* сматрали су да се у овом Николајевом делу појављују пантеистичке идеје. Вероватно да би ублажили пантеизам, називали су га *мистичким, њесничким, натуристичким*. Ту спадају Лазар Мирковић,¹¹⁵ католички теолог Иванов,¹¹⁶ Михаило Ђусић,¹¹⁷ Стјепан Цимерман,¹¹⁸ Димитрије Најдановић,¹¹⁹ Марко Марковић,¹²⁰ Љубомир Иванчевић,¹²¹ епископ Захумско-Херцеговачки Атанасије Јевтић¹²² и један непознати аутор којио је писао приказ *Речи о Свечовеку*.¹²³ Та мишљења нису без основа, али се Николају ипак тешко може приписати пантеистичко уверење, јер он нигде не тврди да су Бог и природа апсолутно исто. Истина, он говори да је Бог иманентан свету (све је садржано у Богу), али и да је Бог, исто тако, трансцендентан у односу на свет. Према томе, реч је пре о *панентеизму* него о пантеизму. Николај на неколико места, јасно и директно, критикује пантеизам, и указује не све његове трагичне и разорне последице.¹²⁴ Ако, дакле, сам Николај одбацује пантеизам, како му га онда приписивати?

Приликом изрицања судова о Николајевој мисли треба водити рачуна о још једној важној чињеници. Наиме, Николај ретко, или готово никад, не поставља питање *шта* су Бог, свет и човек *по себи*, у својој суштини, већ се првенствено пита *шта* они *значе* за нас. Зато његове ставове треба првенствено узимати као аксиолошке, сотириолошке и есхатолошке, а не као онтолошке. Једно је ако се као онтолошки став и суд каже да је *Бој све*, а сасвим је друго када тај исти исказ има аксиолошко и сотириолошко значење, када означава да Бог за човека и за све што постоји значи *све* јер — шта је свет и шта је човек без Бога? Ништа.

У суштини, код Николаја није реч ни о пантеизму ни о панентеизму, већ о пренаглашеном *шеоценџризму*. *Речи о Свечовеку* су „анатема“¹²⁵ целе једне културе која је сва била у знаку богоборства и реакција против ње. Николај се, као истински Богољубац, није мирио са европским антропоцентризмом и антрополошким максимализмом. Но та га је критика несмотрено одвела у, ништа мању опасност, у ан-

¹¹⁵ Приказујући Николајеве *Беседе њод јором*, Мирковић пише да Николај проповеда неку врсту „натуралистичког пантеизма“ (Л. Мирковић, *Др Николај Велимировић, Беседе њод јором*, „Богословски гласник“, књ. 22, 1912, 138).

¹¹⁶ Dr Ivanov, *Religiozna ideologija pravoslavnoga vladike dr Velimirovića*, Nova revija I, 1922, 60.

¹¹⁷ Михаило Ђусић, *Природна Шеолоџија Владике Николаја*, „Братство“ IV, 1934, 68–80.

¹¹⁸ С. Цимерман, *Неколико речи о Николају Велимировићу*, 610.

¹¹⁹ Д. Најдановић назива Николаја *мистичким панентеистом (Три великана)*, 203–204.

¹²⁰ М. С. М., *Пустинџак охридски*, 5.

¹²¹ Љ. Иванчевић приписује Николају песнички пантеизам (Поговор књиге *Речи о Свечовеку*, Шабац 1988, 242–243).

¹²² А. Јевтић, *Владика Николај*, Глас Цркве II, 1986, 47.

¹²³ Н. Н. *Речи о Свечовеку*, „Просвета“ 10–11, Сарајево 1920, 332–334.

¹²⁴ Н. Велимировић, Велика криза у римокатолицизму, *Сабрана дела*, књ. II, стр. 199 (претходно објављено у *Хришћанском веснику* 1909. године); *Охридски јеролој*, Ниш 1928, 298; *Релиџија Њеџишева*, Београд 1969, 98–100.

¹²⁵ М. Буд. (Милан Будимир), *Речи о Свечовеку (или о једној исмејаној студији)*, *Нови пут* 4, 1920.

трополошки минимализам и радикални теоцентризам. Свечовек заиста представља „покушај рехабилитације човека у Богу, реинтеграције човека у Богу“,¹²⁶ али покушај који се претворио у своју супротност. Посматрано *sub specie aeternitatis*, надчовек и Свечовек су подједнако опасни и трагични за човека и свет. Када је Николај стварао Свечовека, мислио је да је надчовек немогућност. Када га је довршио, схватио је да је и Свечовек опасност и немогућност. Но, за разлику од аутора надчовека који је завршио у резигнацији и очајању, аутор Свечовека је завршио у нади, радости, у Богочовеку, где ни Бог ни човек не нестају, већ вечно чине неразделљиву, али и несливену, заједницу. Ако је надчовек морао да се створи, морао је да се створи и Свечовек, а све у циљу да се свету наново открије сва лепота Богочовека Господа Исуса Христа. Утисак је да је Николај стварао Свечовека у датом историјском тренутку, због само њему знаних разлога, а да је и тада, као и увек, волео Богочовека и мислио на Њега.

Идеје о Свечовеку, панантропизму и панхуманизму Николај је напустио по повратку из Енглеске и Америке у отаџбину, двадесетих година овог (XX) века. Међутим, те су идеје и касније претрајавале и имале утицаја код извесног броја српских интелектуалаца. Њима су били занесени скоро сви српски експресионисти. Највећи протагонисти ових идеја код Срба били су Димитрије Митриновић и Милош Ђурић. Милош Ђурић је том проблему посветио много пажње. Много је написао о философским конотацијама и импликацијама тог питања, а посебно је занимљива студија *Космички дух у нашем њеснишћу*.¹²⁷ Уколико би се начинила компаративна анализа, не би било тешко разоткрити невероватну блискост и подударност у идејама и ставовима Владике Николаја и Милоша Ђурића.

Оне суштинске идеје које се појављују у *Речима о Свечовеку* данас су, само под другим именом, веома актуелне, чак толико да су готово постале нека интелектуална мода и доминантна философија нашег времена. Идеје великог пана, архитекте света (*Свевишњи зидар* код Николаја), космичког демијурга и енергије, затим идеја о једној религији света, која се назива религијом ума, религијом мира, универзалном религијом, хришћанским зеном, никад нису биле тако актуелне и привлачне као данас. Није ли Николај у ствари само пророчки сликао нашу епоху и наше време? Улажу се огромни напори, а и огромна новчана средства, да се створи такав Бог који ће „измирити све богове“ и такав човек који ће постати „свештеник свих цркава“. Јединствена „планетарна свест“ тражи и јединствену „планетарну религију“. У Америци је подигнут храм том Богу. Тзв. *Удружење свих религија* убрзано разрађује овај „пројекат“. Ваља истаћи да и поједини православни дају томе допринос. И сам Николај је у једном моменту антиципирао ту универзалну религију. Али од тренутка када ју је уобличио у *Речима о Свечовеку*, до краја живота — проглашавао ју је религијом Антихриста.

Свечовечанским идејама, религиозним и нерелигиозним, блиске су, ако не по принципима а оно сигурно по последицама, идеје мондијализма, космополитизма, интернационализма, планетарне свести, јединствене планете, новог светског поретка, марксизма, комунизма, верске толеранције, а, делимично, и екуменизма. И оне су, попут свих полуистина и утопија, привлачне као магнет. Принципи и мотиви идеје Свечовека и свечовештва се разликују од мотива и принципа поменутих идеја. Ипак, тешко је отети се утиску и не устврдити да су им последице исте.

¹²⁶ Д. С. Николај Велимировић као религиозни мислилац, *Народна одбрана*, 13. јул, 1927, 206.

¹²⁷ Опширније: Милош Ђурић, *Пред Словенским видицима* (прилози философији словенске културе), Београд 1928; Свечовек — нов тип философирања, *Прејшечка* (Светосавски број), 1928.

Религија Свечовека и свечовештва вероватно за подлогу има католичанску димензију Хришћанства, свечовечанску љубав и осећање који одатле извиру, „непорочну философију“, љубав и жртву као основу и циљ живота. Мотиви и принципи савремених идеја мондијализма, космополитизма, универзалне религије јесу производња и потрошња, егоизам и, у што већој мери, задовољење необузданих људских потреба. Но, без обзира на то што су мотиви и принципи различити, последице су исте. Ни у једној ни у другој варијанти нема ни библијског Бога ни човека. Свечовек као алтернатива надчовеку јесте псеудоалтернатива. Свечовек није исто што и Богочовек Христос. Новој „светској религији“, новом светском поретку једина стварна и реална алтернатива јесте Богочовек Христос и Једна, Света, Саборна и Апостолска Црква Христова. *Речи о Свечовеку* су најбољи пример како се „измирење богова“ претвара у „верску манипулацију“. Када се етос Цркве, све истине и догмати Цркве секуларизују, или почну да преводе у туђе појмове, епилог је негација саме Цркве, Христа, Јеванђеља и човека.